

Розділ VI. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 930.1:94(477.83/.86) «1914-1918»

В.С. Великочий
(м. Івано-Франківськ)

АВСТРО-УГОРСЬКА ПОЛІТИКА В ГАЛИЧИНІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ШТРИХИ ДО АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті аналізується ступінь вивчення й висвітлення окремих проблем політики й діяльності австро-угорської влади в Галичині 1914–1918 років в українській історіографії. Особливий акцент зроблено автором на здобутках і завданнях сучасної вітчизняної історичної науки в цій проблематиці.

В статье анализируется степень изучения и освещения отдельных проблем политики и деятельности австро-венгерских властей в Галиции 1914–1918 годов в украинской историографии. Особенный акцент сделан автором на достижениях и задачах современной отечественной исторической науки в этой проблематике.

In the article is given a short to analyse the degree of study the separate problems of policy and activity of Astor – Hungary power in Galichina in 1914–1918 years in Ukrainian historiography. The special accent is done on achievements and tasks of modern Ukrainian historical science in this sphere.

На тлі бурхливого розвитку вітчизняної історіографії першої половини 1990-х років розгортання досліджень з історії України за доби Першої світової війни, за винятком окремих проблем, істотно поступалося вивченню інших доленосних подій ХХ ст. Про це красномовно свідчить помічений ученими факт: 1994 р. з нагоди 80-річчя початку війни у центральному фаховому «Українському історичному журналі» не з'явилося жодної присвяченої їй публікації¹. Така ситуація зумовлювалася зосередженням зусиль на «викритті фальсифікацій» та ліквідації «білих плям» з «актуальних» проблем історії, що викликали найбільший суспільний резонанс і зацікавленість.

Позитивні динамічні зрушення у вивченні Великої війни окреслилися з кінця 90-х років минулого століття. Важливою віхою стало проведення 1998 р. в Києві та Чернівцях представницьких міжнародних наукових конференцій, присвячених цій темі. Опубліковані матеріали показали, що поряд

з традиційними підходами окреслюються нові перспективні дослідницькі вектори².

Однією з «найулюбленіших» тем радянської та сучасної історіографії є «Українське питання в політиці воюючих блоків напередодні та в роки Першої світової війни». Вона вже була, як відзначалося, предметом історіографічного аналізу, тому обмежимося кількома узагальненнями, важливими для цієї статті.

Дослідження планів ворогуючих держав щодо України має доволі розлогу традицію. Німеччині, а особливо Австро-Угорщині, у цьому відношенні історики завжди приділяли більше уваги, ніж Росії. Важливе уявлення про сучасні тенденції вивчення цієї тематики дають матеріали згаданих конференцій 1998 року, де третина публікацій стосується питань, пов'язаних з причинами та різними зовнішньополітичними аспектами Першої світової війни. Виступи провідних науковців засвідчили зміщення акцентів на висвітлення ролі та місця українського чинника у масштабному військовому зіткненні двох державно-політичних блоків³. З різних позицій вони проводили загалом спільну думку: кожна з ворогуючих сторін розігрувала «українську карту» у своїх інтересах, що реально позначалося на перспективах українських визвольних змагань.

Для новочасної історіографії залишаються актуальними наукові висновки відомого радянського історика І.Кулініча, згідно з якими опанування України Німеччиною розпочалося задовго до війни у вигляді економічної експансії та колонізації⁴. У такому ключі витримані й деякі сучасні дослідження⁵. Це ж стосується вивчення планів різних німецьких правлячих кіл щодо повоєнного устрою Європи та України, в якій вони вбачали васально залежну державу задля використання її економічних ресурсів⁶. У працях С.Трояна розглядаються проекти створення «Міттельєвропи» («Серединної Європи»), в основі яких лежала експансіоністська ідея встановлення німецького панування на європейському континенті. Автор показав, що задля перешкодження їхній реалізації держави Антанти підтримували визвольні прагнення народів Австро-Угорщини та їх політичні представництва⁷.

Згадані та інші близькі до них за тематикою праці засвідчують тяглість і поступову модернізацію осмислення політики австро-німецького блоку в «українському питанні» в роки Великої війни. Помітніші елементи новизни в його вивчення вносять видання, підготовлені на основі австро-німецьких джерел та нових методологічних підходів, зокрема С.Полика, О.Кураєва, О.Семотюка⁸.

Констатуємо підвищення уваги до вивчення українського руху в контексті національно-визвольної боротьби слов'янських народів Центральної і Південно-Східної Європи на початку XX ст. Автори цієї репрезентативної групи праць обстоюють загалом схожу позицію, згідно з якою війна стала вирішальним етапом, що завершив тривалий процес національно-визвольних змагань, який для багатьох слов'янських народів увінчався встановленням державності – закономірним наслідком їх національних домагань⁹. У такому контексті з'ясовуються причини та наслідки поразки визвольної боротьби українського народу, тож до перспективних відносимо спеціальні компаративістські дослі-

дження про національні рухи українців Австро-Угорської і Російської імперій та народів Центральної і Східної Європи наприкінці XIX – на початку XX ст., що мали багато спільних і відмінних рис¹⁰.

Цей вибірковий огляд праць з означеного кола проблем дозволяє зробити такі висновки. По-перше, тема «Українське питання в політиці воюючих держав напередодні та на початку Першої світової війни» відзначається досить високим рівнем дослідженості, тож присвячені їй праці можуть вважатися «причинковими», «відправними» при висвітленні політики австро-угорського та російського режимів у Галичині в 1914–1918 рр. По-друге, українськими істориками інтенсифікуються спроби не лише показати Україну, зокрема й Галичину, як «об'єкти» чужих імперських інтересів, а й піднести їх до ролі самостійних повноцінних суб'єктів, здатних вирішувати власні геополітичні інтереси. По-третє, і головне, – спостерігаємо виразне зміщення акцентів на осмислення ролі та впливів різних міжнародних чинників на український національний рух. Цей останній момент вирізняється новизною і принциповою значущістю для сучасної історіографії, загострюючи науковий дискурс стосовно впливів і наслідків Першої світової війни на українські державницькі змагання у найширшому розумінні цього базового поняття і явища. Зазначимо, що, попри розмаїття думок і поглядів, історики загалом поділяють наступну позицію: обидва ворогуючі блоки – як Четверний союз, так і Антанта – не лише виявляли зацікавленість Україною в плані територіальних придбань, а й прагнули використати її національний рух для підриву потенціалу один одного. Задля цього вони підтримували (провокували) український національний (сепаратистський) рух. Контroversійними виглядають оцінки того, як війна позначилася на розгортанні українського руху – стимулювала чи гальмувала його¹¹.

На сьогодні нагромадився значний масив різножанрових, зокрема й історико-аналітичних, праць про військові дії на території України в період Першої світової війни. Їх аналіз виходить за межі нашої студії, тож зупинимося лише на деяких аспектах, важливих для історіографічного осмислення питань, пов'язаних зі зміною політичних режимів та розвитком суспільно-політичних процесів у Галичині у 1914–1919 рр.

Серед публікацій про перебіг бойових акцій на території Галичини, мобілізаційні плани і ресурси воюючих сторін найбільш вагомими є праці сучасних істориків Б. Андрусишина, В. Бережинського, В. Волковинського, С. Кульчицького, О. Реєнта, О. Сердюка, Н. Сердюк та інших, які акумулюють і доповнюють напрацювання своїх попередників¹². Вони визначають часові і територіальні «координати» розгортання українського національного руху, дають уявлення про спричинені війною зміни в його потенціалі тощо.

Загалом у сучасній українській історіографії продовжує домінувати традиційна схема висвітлення військових дій за кампаніями 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 рр., яка оновлюється хіба що через «вкраплення» подій, пов'язаних з діяльністю національних політичних інституцій та УСС. Подекуди спостерігаємо помітнішу модернізацію змістовної наповненості праць, які традиційно

відносяться до військової історії: поряд із бойовими діями як рівноцінні дослідні проблеми з'ясовуються їх соціальні наслідки, світовідчуття та переживання військовиків і цивільного населення тощо¹³. У методологічному плані такі розробки наближаються до параметрів історії повсякденності, становлячи значний інтерес для вивчення суспільно-політичного руху.

У зв'язку з тим, що два останні роки Першої світової війни не позначилися масштабними збройними зіткненнями на території Галичини, привертають увагу публікації, в яких розкривається явище «братання» між галицькими стрільцями та українцями російської армії. Воно стало одним із симптомів якісних змін в українському національному русі, що наповнювався виразним державницьким змістом¹⁴.

Кожен етап історіографічного процесу про політику російського та австро-угорського режимів у Галичині в 1914–1918 рр. відзначається своєю особливою змістовою наповненістю, що загалом, крім радянського періоду, дозволяє говорити про поступальність і тяглість дослідження цієї теми. Одне з чільних місць у ній посідають проблеми австрійських і російських репресій та московфільського руху, які здебільшого розглядаються в єдиному контексті. Їх осмислення розпочалося знаними істориками та громадсько-політичними діячами, зокрема В.Дорошенком, І.Крип'якевичем, М.Лозинським, С.Томашівським, Л.Цегельським, уже в період Першої світової війни¹⁵. Їхнім працям притаманні розгорнута історична аналітика в процесі ретроспективи розвитку Галичини; полемічність при визначенні причин війни і критиці шовіністичної російської літератури; пропагандистська спрямованість задля інформування широкої, зокрема й зарубіжної, громадськості про сутність «української справи».

Загалом слід відзначити, що західноукраїнській історіографії 1920–1930-х років притаманні такі риси, як позитивістська методологія, партійно-політична заангажованість авторів, популяризаторська, виховна, іноді й моралізаторська спрямованість студій тощо. Це повною мірою стосується і мемуарної роботи одного з очільників націонал-демократії та українського політичного руху Галичини кінця XIX – початку XX ст. К.Левицького¹⁶, що органічно поєднала елементи історичної мемуаристики та аналітики. Проблемно-хронологічний виклад подій у ній супроводжується численними документами, а також коментарями, які стають детальнішими й цікавішими, коли ідеться про події, що відбувалися за участю автора.

Ця праця істотно вплинула на історіографію не лише завдяки значному фактологічному навантаженню, а й через суб'єктивізм самого К.Левицького, що відбиває позицію австро-українця. Це виразно проявилось у висвітленні проблеми австрійського терору проти українців. Говорячи про концтабір Талергоф, який, за словами автора, став символом воєнного лихоліття, «синонімом» «Галицької Голгофи», він усіляко переконує, що там були головно московфіли і жодного свідомого австрофіла. Винуватцями переслідувань українців виставляються «хитра», «зловна», «страшна» польська політика й адміністрація. Остання, на думку автора, спільно з московфілами сфабрикувала

легенду про «руську зраду» і стала організатором терору. Причетність до нього «нерозумного і невдячного» командування австрійської армії, яке свої поразки на фронті хотіло списати на «зрадників русинів», таким чином відсувається на задній план. Ставлення і роль офіційного Відня у цій справі залишилися нез'ясованими, натомість акцентується на здійснюваній за його участю «рятунковій акції» та відбудові Галичини з руїни, на заступництві монарших осіб за знаних русинів тощо¹⁷.

Невиправдано малопомітними в історіографії історії Галичини доби Першої світової війни залишаються праці І.Карпинця та М.Стахіва, які можна вважати чи не єдиними спеціальними публікаціями міжвоєнного періоду, що відображають побутуючі в західноукраїнській історичній думці підходи й уявлення про цю проблему.

Науково-популярні праці М.Стахіва¹⁸, хоч і позначені ідейною заангажованістю, чітко структуровані та розкривають зовнішні і внутрішні причини воєнної епопеї в Європі й Україні. Автор різко критикує антиукраїнську імперську політику як Росії, так й Австро-Угорщини щодо Галичини. Його роботи «галицького» періоду цікаві й у плані з'ясування подальшої творчої еволюції автора, який у 1950–1970-х роках виступив одним з авторитетних зарубіжних дослідників історії української державності 1917–1920 рр.

Творчий здобуток І.Карпинця – фахового історика, з 1935 р. члена комісії нової історії України при НТШ у Львові – дає рідкісну можливість простежити трансформацію національно орієнтованої західноукраїнської історіографії в радянську. Ідеться про дві структурно і тематично взаємопов'язані монографії: «Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової війни» та «Український народ Австро-Угорщини в часі Першої світової війни»¹⁹, написані в 1940–1941 рр. Вони мають комплексний науковий характер, ґрунтуються на австрійських, польських, українських історичних й історіографічних джерелах.

З одного боку, у властивому галицьким українським авторам 1920–1930-х років дусі І.Карпинця показав соціально-економічне і суспільно-політичне становище Галичини, Буковини і Закарпаття передвоєнного періоду. З'ясовуючи причини переслідувань галицьких українців австрійською владою, автор на перше місце поставив діяльність москвофілів: ще перед війною вони готували списки своїх відомих діячів, що на випадок конфлікту мали «знешкоджуватися». (До речі, це явище досі не знайшло належного аналізу в українській історіографії). Відтак розкривається панорама австрійського терору, який, на думку автора, оминув поляків, оскільки вони підтримували москвофілів²⁰.

З іншого боку, в цих працях уже проглядаються риторика і підходи, навіювані новою радянською ідеологією. Це проявляється у повторюванні тези про соціальне і національне гноблення «маси українського селянства» «буржуазно-феодальним устроєм» Австро-Угорщини. Наголошується на впливах Лютневої буржуазної революції та «Великої Жовтневої революції» в Росії на пролетаріат Австрії і селянство Галичини тощо²¹.

Дисонансом доробку про українських орієнтованих авторів стали праці москвофілів. Речники останніх у міжвоєнний період витворили свій концепт історії Галичини періоду Першої світової війни. В його основу покладено образ «талергофця-мученика», що переслідувався і страждав за ідеали єдності та відданості Росії. Для його пропаганди створили спеціальний Талергофський комітет, який розгорнув цілеспрямовану роботу з ушанування жертв австро-угорських репресій. Його головним здобутком стало видання серійних «Талергофських альманахів» (1924, 1925, 1930, 1932)²² – літературно-історичної й мемуарно-документальної пам’ятки, що перетворилася на важливе джерело вивчення австрійського терору проти галицьких українців. Увесь масив москвофільського доробку, згідно з деякими бібліографіями, налічує 355 назв літератури історико-мемуарного, публіцистичного, документального характеру. З них близько 2/3 пов’язані з трагедією Талергофа²³.

Звернемо увагу на гостру полеміку між москвофільським і проукраїнським таборами, що вибухнула в Галичині у 1930-х роках. Представники першого з них (В.Ваврик, В.Маковський, А.Хиляк та ін.)²⁴ беззастережно маніпулювали цифрами про число австрійських жертв Талергофа та всієї Галичини: дані, як «неповні», коливалися від 3 до 30 тис., а «уточнювати» їх мали «майбутні історики». Українофілам закидали «доноси на своїх братів», членів «Січей» звинувачували в кривавих розправах над «кацапами».

Розвінчуючи в українських часописах напади талергофських з’їздів на «мазепинський» рух²⁵, М.Андрусак підготував «Нариси з історії галицького москвофільства» (1935 р., згодом перевидавалися за кордоном і в Україні), де показав витоки й еволюцію цього явища. Ця праця істотно вплинула на історіографію українського національного руху Галичини, прищепивши стереотипи сприйняття москвофільства як наскрізь реакційного явища. Від них українські історики почали звільнятися лише в останні роки.

Національно зорієнтовані західноукраїнські дослідники міжвоєнного періоду, вважаємо, не спромоглися виробити підходи і трактування, які б адекватно, відповідно до суспільної значущості розкривали різні аспекти історії Галичини за доби Першої світової війни. Це виразно засвідчує репрезентативна «Велика історія України» (1935) М.Голубця. Зосередившись на висвітленні суспільно-політичних процесів та діяльності УСС²⁶, автор набагато менше уваги приділив темі «московської окупації» краю, суть якої звів до ліквідації українських установ та арештів і висилки до Сибіру знаних діячів. Про дії австрійської влади, зокрема про терор і репресії супроти українського населення, фактично не згадується. Такий «історичний алгоритм» сприйняло українське зарубіжжя, а інерція його впливу у пострадянській історіографії почала долатися лише в другій половині 1990-х років.

Українське зарубіжжя представило весь спектр різножанрових – від історико-мемуарних до історіософських – досліджень з проблеми політичних режимів у Галичині періоду Першої світової війни, хоча вони мають неоднакову вартість, по-різному позначилися на історіографічному процесі її осмислен-

ня. На цей здобуток впливали ідейно-політичні процеси в діаспорному середовищі, а також різні науково-методологічні підходи.

Ці риси проявилися у студії Д.Долинського (1920)²⁷ – одній з перших історичних праць, що вийшла з лона міжвоєнної еміграції, але залишається маловідомою в українській історіографії. Позбавлений «комплексу австрофільства», Д.Долинський розкрив сутність австрійського режиму як такого, що, попри формальні обіцянки, насправді тероризував і піддавав визиску українське населення. Ця праця продемонструвала глибоке розуміння українською інтелектуальною елітою особливостей суспільного становища Галичини за воєнно-революційної доби та її готовність до комплексного вивчення цієї проблеми, спираючись на доступні джерельні матеріали та власні переживання.

Важко переоцінити вплив на історіографію досліджуваної теми творчого надбання Д.Дорошенка – одного з чільних діячів Української революції, відтак визнаного лідера наукових осередків українського зарубіжжя. Його праці стали тим компендіумом фактологічного матеріалу та оціночних характеристик, що слугує відправною точкою подальших досліджень з історії Галичини періоду Першої світової війни, великою мірою визначаючи їх контури, а подекуди забезпечуючи і змістову наповнюваність.

Історико-мемуарні роботи Д.Дорошенка містять унікальні документи з архіву галицького військового генерал-губернаторства, до якого він мав доступ, обіймаючи посаду комісара Тимчасового уряду в Галичині й Буковині. Після їх появи у вигляді окремих публікацій²⁸ певна частина матеріалів була синтезована в мемуарній праці «Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920)»²⁹, яка у структурно-змістовому відношенні стала основою для підготовки відомої «Історії України 1917–1923 рр.». Її перший розділ – «Українство в часі світової війни»³⁰ – можна вважати однією з перших «моделей» політичної історії України, зокрема й Галичини, зазначеного періоду.

Як представник державницького напрямку української історіографії, Д.Дорошенко все ж визнавав, що ідеї москвофільства поділяла і частина «звичайних людей». Винуватцями репресій проти українського населення він вважав австро-угорську воячину, яка таким чином знімала з себе провину за поразку на фронтах. Звідси і метафора про перебування українців «між двох вогнів»: одні (російський царат) мордували їх за «мазепинство», інші (царський режим) – за «русифільство». «Найстрашнішою трагедією» війни для українства історик вважає братовбивство, обумовлене перебуванням у складі армій ворогуючих імперій³¹. Такий наповнений внутрішнім трагізмом і переживаннями підхід передавався й іншим авторам, посилюючи україноцентризм їхніх праць, але не намагання адекватно відобразити соціальну і національну історію різних суспільностей Галичини за тієї драматичної доби.

Видається, що українське зарубіжжя не просунулося далі Д.Дорошенка в плані спеціального вивчення політики російського та австрійського режимів у Галичині під час Першої світової війни. Це стосується праць з політичної історії В.Вериги, Т.Гунчака, М.Лозинського, П.Феденка³², І.Лисяка-Рудницького³³,

І.Нагаєвського³⁴, М.Славінського³⁵. В них діяльність окупаційних влад висвітлюється лише як загальне тло, передумова розгортання українського національного руху. У в репрезентативній «Історії України» Н.Полонської-Василенко події Першої світової війни взагалі висвітлюється лише на семи сторінках і то на компілятивному рівні (спираючись на здобуток кількох авторів)³⁶, що зовсім не відповідає їх значущості на загальному полотні історії.

Свої особливості мають характер і динаміка відображення австрійського режиму в Галичині в роки Першої світової війни у радянській історіографії. Цю проблему ми висвітлювали як в окремих публікаціях³⁷, так і в комплексній монографічній студії³⁸. На разі констатуємо лише той факт, що у міжвоєнне десятиріччя окреслилися контури й підходи, які значною мірою визначали подальше дослідження теми «Україна і Перша світова війна». Остання розглядалася як «тло», «передумова», «переддень» Жовтневої революції, що буцімто започаткувала новий етап розвитку людства. Причому, як зазначають О.Реснт і Б.Янишин, такі підходи були властиві і західній історіографії, що зумовило другорядність проблеми Першої світової війни як самостійного феномена історичного аналізу³⁹. Означена тенденція має принципове значення, адже йдеться про виведення Росії з кола головних винуватців війни та ідеалізацію її зовнішньої політики і військових дій, в тому числі в Галичині.

У новітній українській історіографії спостерігаються якісні зрушення в дослідженні політики австрійського та російського режимів у Галичині в 1914–1918 рр. Ця проблема, що є тенденцією, стає предметом окремого розгляду в працях з історії України періоду Першої світової війни, зокрема й узагальнюючого характеру⁴⁰, в історичних синтезах⁴¹ та студіях з регіональної історії Галичини, Буковини, Волині, Закарпаття першої половини ХХ ст.⁴² тощо. Здобутки і перспективи вивчення зазначеної теми представляють спеціальні дослідження з історії Галичини періоду Першої світової війни, автори яких акумулюють доробок попередників, доповнюючи його маловідомими документальними матеріалами⁴³.

Новітні підходи у вивченні зазначеної проблеми продемонстровані В.Сарбесом у книзі з відомої серії «Україна крізь віки». Автором досить пропорційно представлено основні аспекти, що визначають зміст проблеми «Україна в Першій світовій війні». Так, у підрозділі «Україна і українство у політиці воюючих держав» діяльність панівних режимів у Наддніпрянщині та на західноукраїнських землях виправдано розглядається в одному ключі. Втім, важко погодитися з окремими поглядами автора. Так, головні причини і мотиви репресій проти населення Галичини він убачає в тому, що австро-угорська влада вважала «своїх» українців за ворогів через їх природне прагнення до возз'єднання з більшою частиною українського народу, яка перебувала під владою Росії. Це ж стосується і тверджень про «суцільне» прагнення «трудящого люду» Галичини і Буковини до «возз'єднання з Наддніпрянською Україною», тому він «радо зустрічав російських солдатів». Попри деталізацію ролі москвофільства як опори самодержавства, зміст його окупаційної політики в Галичині – явища складного, багатогранного, – по суті, звівся до репресій у церковно-релігійній сфері та

проблеми біженства. До речі, його з'ясування виглядає не зовсім органічним в параграфі з назвою «Воєнні дії на території України»⁴⁴.

Політика чужоземних режимів в Україні, зокрема й Галичині, в 1914–1918 рр. більш структуровано представлена у «Новітній історії України (1900–2000)». Вона оптимально «вписується» у запропоновану авторами схемі її висвітлення в означений період, яка передбачає послідовне з'ясування таких аспектів: а) причини і характер війни; б) ставлення до неї різних класів і партій; в) воєнні дії; г) нищення українства; г) суспільно-політичні процеси; д) соціально-економічне становище. Всі вони додають окремі нюанси у розкриття становища галицького українства під владою австрійського та російського військово-політичних режимів⁴⁵.

Оригінальне трактування цієї проблеми запропонував Я.Грицак⁴⁶, обстоюючи думку про неможливість проведення чіткого вододілу між Першою світовою війною та революцією в Україні. Спираючись переважно на іноземну літературу, він певною мірою ретранслює науковий досвід іноземних колег у вітчизняний історіографічний простір. Висвітлення головних аспектів Великої війни (політичного, військового, орієнтаційного, соціально-економічного тощо) відбувається в єдиному хронологічному контексті. Це супроводжується коментарями, що розкривають їх важливі грані з позицій ретро- і перспективи.

«Нариси» Я.Грицака (1996) дають виразне уявлення про зміст і часову динаміку еволюції державно-політичних режимів 1914–1918 рр. Сильною стороною книги львівського історика є з'ясування логіки взаємовпливів, взаємозумовленості імперських інтересів і планів Австро-Угорщини та Росії з їх військовими діями і реалізацією відповідних політичних проєктів на почергово контрольованій території Галичини. З'ясовуючи генезу теорії «руської зради», автор розкриває низку чинників, що зумовлювали австрійський терор (дії москвофілів, перехід галицьких новобранців на бік росіян, «шпигуноманія» тощо), однак серед них не зазначає «польський чинник», що, як відомо, висувався на чільне місце в міжвоєнній західноукраїнській, а згодом і українській зарубіжній літературі. З іншого боку, поведінку російської адміністрації в окупованій Галичині вчений називає «європейським скандалом». Вони мали «характер тривалої помилки»: русифікація краю покладалася на бездарних, аморальних адміністраторів, тому повністю провалилася, а спричинені російською владою безчинства під час відступу її військ викликали хвилю осуду навіть у російському суспільстві. У середині 1990-х років книга Я. Грицака стала справжнім проривом у вітчизняній історіографії, хоча вона часто ігнорувалася вченими, зокрема і при висвітленні досліджуваної проблеми. З іншого боку, молодша генерація науковців сповна, часто на межі компіляції, використовує цей доробок.

На окрему увагу заслуговує дисертаційна робота О.Мазура з історії Галичини в роки Першої світової війни⁴⁷. Вона ввібрала у себе типові риси «перехідного етапу» пострадянського історієписання, коли, критикуючи «стару» спадщину і дистанціюючись від неї, автори ще не могли запропонувати нового науково-теоретичного осмислення досліджуваних явищ. О.Мазур усіляко про-

тиставляє дискримінаційну політику віденського уряду діяльності українських інституцій за відновлення національної державності. Невиправдано стислий аналіз австрійських репресій в Галичині у роки війни він «компенсує» ґрунтовним висвітленням діяльності російських властей у краї.

Складною і суперечливою в сучасній історіографії залишається проблема австрійської політики в Галичині у воєнно-революційну добу. Слушними видаються зауваження істориків про те, що в політичному середовищі Австро-Угорщини не існувало єдиних підходів до української проблеми: з прихильниками енергійних заходів на підтримку галицьких українофілів не погоджувалися кола, які вважали, що цей рух себе вичерпав⁴⁸. Як правило, розгляд австрійської політики невинно зводиться до питання терору проти українського населення.

Необхідно відзначити глибокий, виважений підхід до цієї проблеми С.Попика, який переслідування, інтернування українського населення розглядає як компонент австрійської політики в «українському питанні». Він доводить, що з вини уряду та крайової адміністрації мотивовані превентивні заходи проти москвофілів у перші місяці війни незабаром перетворилися на безконтрольний терор проти українців Австрії, який тривав хвилеподібно до травня 1917 р. і ні переслідування українства російською владою, ні заступництво з боку іноземних кіл не змогли його спинити⁴⁹.

При цьому залишаються дискусійними і невирішеними чимало важливих питань. Як у мемуарній, так і науковій літературі зустрічаємо різнобій даних про кількість жертв і постраждалих від австрійських репресій. Одна з причин цього полягає в тому, що ряд сучасних авторів, причому не лише в історичних синтезах, а й у спеціальних узагальнюючих студіях, воліють покликатися на своїх попередників, аніж вдаватися до джерелознавчого аналізу. Сторінками їх праць кочують дані про 36 тис. страчених і приблизно таку ж кількість загиблих у концтаборах. При цьому зазначається, що репресіям піддавалися лише українці, хоча серед постраждалих були і представники інших національностей⁵⁰. Деякі науковці продовжують спиратися на твердження В. Осечинського, що жертвами боротьби з масовим шпигунством і диверсіями стали понад 60 тис. осіб, а ще 100 тис. померло у таборах⁵¹.

Значна частина сучасних дослідників, до якої відносимо і себе, поміркованіші у визначенні таких даних або взагалі висловлюють скептицизм з цього приводу. Так, історик О.Мазур, корегуючи думки попередників, на основі власних підрахунків доводить, що у Талергофі перебувало близько 7 тис. осіб з Галичини й понад 1 тис. – з інших країв⁵². На думку С.Попика, кількість невинно страчених українців не піддається підрахунку, хоча наблизити науковців до істини можуть такі джерела, як написи на могильній плиті, встановленій після війни на талергофському цвинтарі, про загибель 1767 осіб з Галичини і Буковини та депутатська заява в австрійському парламенті про дві тисячі українських жертв⁵³.

Багата мемуарна спадщина, що на рівні мікроісторії розкриває «олюднений побут» та складні психічні переживання воєнної доби⁵⁴, створила благодатне

підґрунтя для висвітлення трагічної долі української інтелігенції Галичини. Цей потенціал, доповнюючи іншими джерельними матеріалами, сповна використав О.Рубльов⁵⁵, який відтворив своєрідну «біограму-хроніку» переслідувань і висилки знаних діячів з Галичини, їх перебування у засланні та наступне повернення у вир революційної боротьби Наддніпряни. У такому ключі привертають увагу і публікації інших авторів⁵⁶. При цьому важко погодитися з твердженнями вчених про недостатнє вивчення ролі москвофілів у встановленні російської влади в Галичині, хоча їх прив'язка до «проблеми колабораціонізму» під час Першої світової війни⁵⁷ насправді ще не розроблялася.

Аналізокремих спеціальних праць С.Макарчука, О.Сухого, О.Добржанського та інших⁵⁸ спонукає висловити наступні міркування. Побутуюче в літературі протиставлення «москвофілів» «українцям» – умовне, а з позицій етнонаціональної ідентифікації взагалі недоречне, адже як перші, так і другі були українцями. Порівнювати їх можна лише на основі ідейно-політичних орієнтацій, вирізняючи «москвофілів», «українофілів», «австрофілів». Ці категорії, своєю чергою, варто відрізнити від політично незаангажованого селянства, яке переймалося самозбереженням і переважно вичікувало. Алогічною виглядає і постановка питання, коли історики оскаржують «безвинні жертви» «українофілів» і «австрофілів», а репресії стосовно «москвофілів» та їх загибель вважають явищем «зрозумілим», «виправданим». Такі подвійні стандарти несумісні як з принципами науковості, так і з засадами гуманізму.

Сучасній українській історіографії з історії Галичини періоду Першої світової війни властива тенденція, коли суспільно-політична тематика явно витісняє соціально-економічну. Між тим, уже маємо ґрунтовне комплексне дослідження економічного потенціалу і соціального становища населення Наддніпрянської України в зазначений період⁵⁹. Праця О.Реєнта і О.Сердюка (2004) актуалізує потребу вивчення цих проблем стосовно західноукраїнських земель.

Аналізуючи новітню історіографію історії України періоду Першої світової війни, О.Реєнт і Б.Янишин вказали на тенденцію згасання інтересу науковців до соціальних відносин на макрорівні та зростання зацікавленості ними на мікрорівні. При цьому відзначається перспективність вивчення життя воєнного соціуму (становище сім'ї, жінки, різних станів, їх буденні турботи, звичаї, переживання й уявлення тощо), особливо на регіональному рівні⁶⁰. Сучасні історики вже зробили перші плідні кроки у цьому напрямі. Маємо оригінальну спробу осмислення повсякденного життя населення України під час Першої світової війни О.Вільшанської⁶¹; психологічних наслідків у масштабах Європи (О.Сич)⁶²; з'ясувалося сприйняття війни та її вплив на духовний стан дітей⁶³ тощо. Такі дослідження переважно ґрунтуються на західноєвропейській методології історії повсякденності та «українському» емпіричному матеріалі. Вони, хоч і не включають вивчення суспільного становища Галичини за воєнно-революційної доби, все ж створюють придатний ґрунт для цього.

Отже, комплекс проблем, пов'язаних з діяльністю австро-угорського режиму у Галичині доби Першої світової війни, представляє окрему важливу тему

української історіографії. Процес нагромадження знань про неї визначається загальними тенденціями розгортання досліджень з історії Великої війни та має свої особливості, зумовлені об'єктивними суспільними та суб'єктивними науковими обставинами. Тогочасне становище Галичини, як і України загалом, закономірно розглядається на тлі й у тісному взаємозв'язку зі становищем усієї Європи. Це визначило високий рівень наукової розробки проблем, пов'язаних із планами ворогуючих державно-політичних блоків стосовно України. Якщо радянські історики у цьому відношенні фокусували увагу на Німеччині та Австро-Угорщині, то діаспорні, а особливо сучасні вітчизняні автори, значно просунулися й у вивченні відповідних дій країн Антанти, передусім Росії.

Констатуємо досягнення нового рівня осмислення політики австро-німецького блоку в Галичині у воєнно-революційну добу завдяки залученню до наукового обігу нових джерельних матеріалів та використанню нових методологічних засад дослідження. Продуктивним вважаємо посилення акцентів на осмисленні ролі українського національного руху не лише як об'єкта чужих імперських інтересів, а й як суб'єкта, що прагнув відігравати самостійну роль на історичній арені. В такій площині слушною виглядає позиція, згідно з якою іноземні чинники виявляли зацікавленість Україною, зокрема й Галичиною, в плані не лише територіальних надбань, але й прагнень підтримати український (сепаратистський) рух у своїх інтересах. Дискурс з приводу впливів війни – сприяла чи гальмувала – на український національний рух повинен стати предметом спеціального наукового вивчення.

Таким чином, доробок українських дослідників створює важливе підґрунтя і актуалізує потребу підготовки спеціального комплексного дослідження з історії Галичини періоду Першої світової війни.

¹ *Реснт О.П.* Україна в період Першої світової війни : історіографічний аналіз. – 2004. – № 4. – С.15.

² Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – 251 с.; Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – 326 с.

³ *Реснт О.* Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні (1914–1917 рр.) / *О.Реснт* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.7–12.; *Чернега П.* До причин розв'язання Першої світової війни / *П. Чернега* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К., 1998. – С.4–7.; *Андрусишин Б.* Україна в роки Першої світової війни / *Б. Андрусишин* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.17–24.

⁴ *Кулінич І.М.* Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1941 рр.). – К., 1963. – 216 с.

⁵ *Встров І.* Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни. – 1998. – № 5/6. – С.19–23.

⁶ *Левандовський В.* Україна в геополітичних концепціях першої половини ХХ століття. – 1994. – № 3. – С.58–68.; *Теодорович І.* Разработка правительством Германии

программы завоеваний на Востоке в 1914–1915 гг. / *И. Теодорович* // Первая мировая война. 1914–1918. – М., 1968. – С.108–120.

⁷ *Троян С.* Нове бачення Європи: німецькі плани територіального переустрою початку ХХ ст. / *С. Троян* // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С.89–103.; *Троян С.* Пангерманська концепція «Міттельєвропи» напередодні Першої світової війни / *С. Троян* // Питання історії Великої війни 1914–1918 рр. : зб. наук. статей. – Чернівці, 1995. – С.3–12.

⁸ *Потик С.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К., 1999. – 236 с.; *Кураєв О. О.* «Українська проблема» у політиці Берліна й Відня у Першій світовій війні (1914–1918). – К., 2006. – 312 с.; *Семотюк О. Р.* Україна в політичному процесі Європи 1914–1921 рр. (за матеріалами німецькомовної літератури) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02. – Львів, 1999. – 19 с.

⁹ *Федорчак П.* Утворення ЗУНР та національно-визвольний рух слов'янських народів / *П.Федорчак, Т. Федорчак* // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С.129–133.; *Яровий В.* Проблема нової державності та її розв'язання для народів Центральної та Південно-Східної Європи в період Першої світової війни / *В. Яровий* // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С.103–109.

¹⁰ *Винарчук Т. В.* Український національний рух в контексті визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи (кін. ХІХ ст. – 1920 рр.): компаративний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». – Запоріжжя, 2003. – 18 с.

¹¹ *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К.; Генеза, 1996. – С.102–111; *Кураєв І.Ф.* Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.). – К., 2001. – С.69–73; *Лисенко О.* Вплив Першої світової на хід модернізації української нації / *О. Лисенко* // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. : зб. наук. праць відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2002. – С.12–22.; *Реснт О. П.* Перша світова війна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми / *О. П. Реснт* // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. : зб. наук. праць відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст. / Інститут історії України НАН України. – К., 2002. – С.5–11.; *Реснт О.* Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні (1914–1917 рр.) / *О. Реснт* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.7–12.

¹² *Андрусішин Б.* Україна в роки Першої світової війни / *Б.Андрусішин* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжн. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.17–24.; *Бережинський В.Г.* Україна в роки Першої світової війни / *В.Г.Бережинський*. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2001. – 89 с.; *Волковинський В.М.* Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / *В.М.Волковинський* // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С.38–58.; *Кульчицький С.В.* Україна у Першій світовій війні. – К., 1999. – С.236.; *Реснт О.П.* Перша світова війна і Україна / *О.П.Реснт, О.В.Сердюк*. – К.: Генеза, 2004. – 480 с.; *Н.Сердюк.* З історії економічного розвитку України в роки імперіалістичної війни (липень 1914 – липень 1917 рр.) / *Н.Сердюк* // Перша світова війна і слов'янські народи: м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.56–61.

¹³ *Заполовський В.* Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини / *В.Заполовський* // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – С.31–39.

¹⁴ *Буркут І.* «А ми тую славу збережемо»: з історії українських збройних сил у XX ст. / *І.Буркут.* – Чернівці: Час, 1992. – 74 с.; *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення і боротьба за державу / *В.Голубко.* – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.; *Якимович Б.* Збройні Сили України : нарис історії / *Б.Якимович.* – Львів, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 350 с.

¹⁵ *Дорошенко В.* Українство в Росії. Новіші часи / *В.Дорошенко.* – Відень: Накл. Союзу Визволення України, 1916. – 116 с.; *Лозинський М.* Війна і польська політична думка. – Львів, 1916. – 100 с.; *Лозинський М.* Галичина в життю України. – Відень: Союз Визволення України, 1916. – 64 с.; *Томашівський С.* Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни / *С.Томашівський.* – [Б. м.]. – 1915. – 29 с.; *Томашівський С.* Церковний бік української справи / *С.Томашівський.* – Відень : Накладом Союзу Визволення України, 1916. – 19 с.; *Цегельський Л.* З чого виникла війна та що вона може принести. – Відень, 1915. – 12 с.; *Цегельський Л.* Не визволителька, а гнобителька народів. (Як Росія визволяла Україну). – Софія, 1914. – 21 с.

¹⁶ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1928. – Перша часть; Львів, 1929. – 288 с; Там само. – Друга часть. – С.289–496; Там само. – Третя часть. – С.497–774.

¹⁷ Там само.

¹⁸ *Стахів М.* Історія світової війни в рр. 1914–1918. Ч. 1 : Причини світової війни. – Львів: Народний ун-т самоосвіти, 1931. – 24 с.; *Стахів М.* Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів : Накладом соймового клубу УСРП, 1934. – 135 с.; *його ж.* Як проводилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914–1918. – Львів, 1925. – Ч. 2. – 40 с.

¹⁹ *Карпинець І.* Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової війни // *Його ж.* Галичина: військова історія 1914–1921 років / упоряд.: *Стеблій Ф.І., Якимович Ю.З.* – Львів: Видавничий дім «Панорама», 2005. – С.11–69.; *його ж.* Український народ Австро-Угорщини в часі Першої світової війни. – Там само. – С.70–81.

²⁰ Там само. – С.60–69.

²¹ *Зінченко А.* Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст. – К., 1993. – С.64–69.

²² Талергофский альманах: Пропамятная книга австрийских жестокостей, изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны, 1914–1917 гг. – Львов, 1924. – Вып. 1: Террор в Галичине в годы Первой мировой войны, 1914–1915 гг. – 204 с.; *Там же.* – Вып. 3, ч. 1. – 1930. – 156 с.; *Там же.* – Вып. 4, ч. 2. – 1932. – 158 с.

²³ Библиография к «Терезин и Талергоф» В.В.Ваврика / [електронный ресурс] / сост. *Р.Д.Мирович.* – Режим доступа: <http://ua.mrezha.ru/liter.htm>.

²⁴ *Ваврик В.* Значение Талергофа: 2-ой Талергофский съезд. Речи, приветствия, отзывы. Талергофская выставка / *А.В.Копытянский, В.Ваврик.* – Львов, 1934. – 50 с.; *Его же.* Справка о русском движении в Галичине с библиографией за 1929 год. – Львов, 1933. – 48 с.; *його ж.* Талергоф. В 20-ті роковини народної трагедії галицько-руського народу. – Львів, 1934. – 64 с.; *его же.* Р.Терезин и Талергоф : к 50-летней годовщине трагедии Галицко-Русского народа. – М., 2001. – 144 с.; *Маковський В.* Талергоф: спогади і документи. – Львів, 1934. – 260 с.; *Хиляк А.Е.* Виновники Талергофа (в освещении исторических документов). – Львов, 1933. – 48 с.

²⁵ *Андрусак М.* Нариси з історії галицького москвофільства (з портретами москвофільських діячів). – Львів, 1935. – 78 с.

²⁶ Велика Історія України: у 2 т. / передм. д-ра І.П. Крип'якевича; зладив М. Голубець. – К., 1993. – Т. 2. – 1993. – С.309–321.

²⁷ *Долінський Д.* Боротьба українського народу за волю і незалежність: огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920. – Вінніпег, 1920. – С.119–129.

²⁸ *Дорошенко Д.* Арест и ссылка митрополита А. Шептицького // На чужой стороне. – Прага, 1925. – Кн. 13. – С.160–166.; *Його ж.* Галицька Руїна 1914–1917 рр. (спогади и вра-

жіння) // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С.17–36.; *Його ж.* Як українці наддніпрянци помагали своїм наддністрянським братам у часі Галицької Руїни // Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1927. – Львів, 1927. – С.27–34.

²⁹ *Його ж.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 542 с.

³⁰ *Його ж.* Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород, 1932. – Нью-Йорк, 1954. – Т. 1: Доба Центральної Ради. – С.4–39.

³¹ Там само. – С.24–25.

³² *Верига В.* Визвольні змагання в Україні. 1913–1923 : у 2 т. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – Т. 2. – 1998. – 503 с.; *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ ст.: нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.; *Феденко П.* Український рух у 20 столітті. – Лондон: Наше слово, 1959. – 259 с.

³³ *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням. // Історичні есе : в 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – С.413–450.

³⁴ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – 413 с.

³⁵ *Славінський М.* Історія України : курс лекцій. – Регенсбург; Берхтесгаден. – 1947. – 216 с.

³⁶ *Полонська-Василенко Н.* Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С.443–450.

³⁷ *Великочий В.* Відсіваючи зерна від полови ...: (штрихи до оцінки наукового здобутку української советської історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.) / електронний ресурс http://www.ji.lviv.ua/n64texts/velykochij_istoriografia.htm.

³⁸ *Його ж.* Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр.: монографія. – 2009. – 812 с.

³⁹ *Реснт О. П.* Україна в період Першої світової війни : історіографічний аналіз / *О. П. Реснт, Б. М. Янишин* // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3.; *Його ж.* Україна у Великій війні 1914–1918 рр.: основні дослідницькі напрями в сучасній українській історіографії. – 2005. – № 1. – С.45–60.

⁴⁰ *Андрусичин Б.* Україна в роки Першої світової війни / *Б.Андрусичин* // Перша світова війна і слов'янські народи: м-ли міжн. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.17–24.; *Кульчицький С.В.* Україна у Першій світовій війні / *В.С.Кульчицький*. – К., 1999. – С.236.; Нариси з історії українського національного руху / відп. ред. *В.Г.Сарбей*. – К., 1994. – 190 с.; *Реснт О.* Україна в імперську добу (XIX – початок ХХ ст.) / *О.Реснт*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 340 с.; *Яремчук В.* Державотворчий процес в Західній Україні та Перша світова війна / *В.Яремчук* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К., 1998. – С.90–96.

⁴¹ *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – К., 1996. – 360 с.; Новітня історія України (1900–2000): підручник / *О.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.М.Литвин* [та ін.]. – 2-ге вид. – К.: Вища школа, 2002. – 719 с.; *Сарбей В.Г.* Національне відродження України. – К., 1999. – 335 с.

⁴² *Бернадський Б.В.* Волинь у роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». – Львів, 1999. – 19 с.; Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.): [кол. монографія] / за ред. *В.М.Ботушанського*. – Чернівці: Рута, 2005. – 744 с.; *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії: барис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939) / *М.Кугутяк*. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.; Нариси історії Закарпаття. – Т. 1 : 3 найдавніших часів до 1918 року. – Ужгород, 1993. – 436 с.; Там само. – Т. II : 1918–1945. – 1995. – 663 с.

⁴³ *Мазур О.Я.* Східна Галичини у роки Першої світової війни (1914–1918): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22. – Львів, 1997. – 22 с.; *Попик С.* Українське питання в політиці Австрії в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». – Чернівці, 1996. – 24 с.; *Кучера І.В.* Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2005. – 210 с.; *Курасв О.О.*

Український фактор в політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». – К., 2006. – 26 с.

⁴⁴ *Сарбей В.Г.* Національне відродження України. – К., 1999. – С.295–308.

⁴⁵ Новітня історія України (1900–2000) : підручник / *О.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.М.Литвин* [та ін.]. – 2-ге вид. – К., 2002. – С.126–159.

⁴⁶ *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття / *Я.Грицак*. – К: Генеза, 1996. – С.102–111.

⁴⁷ *Мазур О.Я.* Східна Галичини у роки Першої світової війни (1914–1918): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22. – Львів, 1997. – 22 с.

⁴⁸ *Трофимович В.* Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни / *В.Трофимович, Р.Романюк* // Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998. – К., 1998. – С.24–30.

⁴⁹ *Поник С.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни – К.; Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С.67–90.

⁵⁰ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С.58.

⁵¹ *Осечинський В.К.* Австрійський військово-поліцейський терор в Галичині під час Першої світової війни // Наукові записки Львівського університету. Серія «Історія». – 1957. – Т. XLIII, вип. 6. – С.65–91.; *Його ж.* Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1954. – 185 с.

⁵² *Мазур О.Я.* Східна Галичини у роки Першої світової війни (1914–1918) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22. – Львів, 1997. – С.19.

⁵³ *Поник С.* Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – К.; Чернівці : Золоті литаври, 1999. – С.98–99.

⁵⁴ *Грицак С.* Галицька еміграція в Києві: спомини з рр. 1915–1918 // Життєвий шлях проф., д-ра Євгена Грицака. – Кліфтон; Нью-Джерсі, 1968. – С.4–23.; *Малицька К.* На хвилях світової війни: 1. Львів за рос. окупації // Діло. – 1937. – 27 берез, ч. 67. – С.3–4.; *Малицька К.* На хвилях світової війни : У тюрмі і в дорозі на заслання // Діло. – 1937. – 28 берез, ч. 68. – С.7–8.; *Рудницький М.* Перші революційні подуви // Діло. – 1937. – 27 березня. – Ч. 67. – С.5–6.

⁵⁵ *Рубльов О.С.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних та культурних процесах (1914–1939). – К.: Інст історії України НАН України, 2004. – С.34–59.

⁵⁶ *Кугутяк М.* Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську восени 1914 / *М.Кугутяк* // Галичина. – 2003. – № 9. – С.134–144.

⁵⁷ *Реснт О.П.* Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / *О.П. Реснт, Б.М. Янишин* // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С.26.

⁵⁸ *Добржанський О.В.* Російські консульства на західноукраїнських землях та українці Галичини і Буковини у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / *О.В.Добржанський* // Проблеми історії України XIX – початку XX століття. – К., 2003. – Вип. 5. – С.112–122.; *Кучера І.В.* Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: дис. ... канд. іст. наук / *І.В.Кучера*. – Чернівці, 2005. – 210 с.; *Макарчук С.* Москвофільство: витоки та еволюція (середина XIX ст. – 1914 р.) / *С.Макарчук* // Вісник Львівського університету. Серія «Історія». – 1997. – Вип. 32. – С.82–89.; *Сухий О.* «Галицько-російське благодійне товариство» та головні напрями його діяльності / *О.Сухий* // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І.Франка: зб. наук. праць. – 1992. – Вип. 2. – С.105–109.

⁵⁹ *Реснт О.П.* Перша світова війна і Україна. – К., 2004. – 480 с.

⁶⁰ *Реснт О.П.* Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. – 2004. – № 4. – С.22, 26–27.

⁶¹ *Вільшанська О.Л.* Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. – 2004. – № 4. – С.56–70.

⁶² Сич О. На зламі двох епох (до питання про зміни в суспільній свідомості після Першої світової війни) / О. Сич // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – 2001. – № 4. – С.62–70.; *его же*. О некоторых психологических последствиях Первой мировой войны / А. Сыч // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці, 2000. – С.235–240.

⁶³ Олієвський О. Діти під час Першої світової війни 1914–1918 рр. / О. Олієвський // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці, 2000. – С.297–299.